

рассматривает причины возникновения этих групп, их количественный состав и территориальное размещение, специфику формирования национального самоопределения.

Андрій Випасняк

**ІГРОВІ ТРАДИЦІЇ ПАСТУШОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У 20-30-Х РР. ХХ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)**

Пастуша культура являється ключовим, невід'ємним складовим елементом традиційного скотарства українського населення, загалом для всіх етнографічних регіонів України. Традиції пастушої культури є надзвичайно давні, колоритні й цікаві своїм багатогранним спектром. Це цілий комплекс найрізноманітніших звичаїв і традицій, пов'язаних із веденням однієї із найважливіших галузей сільського господарства українського населення – скотарства.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні значення ігрових традицій у пастушій культурі українського населення Східної Галичини в період 20-х – 30-х рр. ХХ ст., а також їх ролі у процесі фізичного й розумового розвитку дитини.

До цієї теми свого часу, ще з кінця ХІХ ст частково зверталися такі вчені-етнологи як В. Шухевич [14], у другій половині ХХ ст. – М. Тиводар [13], М. Паньків [11], С. Килимник [9], М. Мандибура [10], В. Супруненко [12], а вже на початку ХХІ ст. – М. Гладкий [7], М. Іванюк [8] та інші.

Важливим джерелом у дослідженні пастуших ігор послужили передусім зібрані на території Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської областей польові матеріали, які розкривають всю багатогранність ігрових традицій пастушої культури різних етнографічних регіонів східної Галичини.

Упродовж багатьох років активно обговорювалося питання впливу дитячих ігор не тільки на фізичний, але й на розумовий розвиток дитини. Так, дослідник М. Гладкий [7] вважає, що їх значення не обмежувалося лише можливістю урізноманітнити дозвілля під час випасу худоби на пасовищі. Вправляючись у них, діти розвивали спритність і фізичне загартування, вправність і кмітливість, гнучкість і винахідливість, наполегливість і витривалість. Вони розвивали пам'ять, увагу, зосередженість, вміння раптово й найдоцільніше вирішувати, гартували волю. Серед функцій, які виконували народні ігри, пастуші розваги були зорієнтовані перш за все на рекреаційну забавну діяльність і направлені на виховання моральних та вдосконалення фізичних якостей людини. На думку етнолог М. Паньківа [11], такі елементи пастуших ігор як рухливість, спритність, точність кидків спрямовані на фізичний розвиток дитини, тому поширеними є й сьогодні.

Основним видом дозвілля було, безперечно, взаємне спілкування, особливо за умов наявності серед пастухів людини зі значним життєвим досвідом, знаннями, фантазією та добре розвиненими мовними навичками. У дитячому ж пастушому колективі були насамперед поширені різноманітні ігри, котрі вирізнялися необмеженістю в часі, в полі діяльності, а також використанні підручних пастівничих предметів. Наприклад, часто в іграх на пасовищі використовувалося звичайне пастуше знаряддя праці, скажімо, батіг, палиця тощо.

Яскравим підтвердженням використання підручних засобів під час ігор є матеріали

“Народознавчого запитальника” В. Супруненка [12]. Він поділяє найпоширеніші на всій території України дитячі пастівницькі ігри на ігри з м'ячем, ігри з кістками та ігри з камінцями.

В контексті дослідження пастуших ігор доцільно згадати і про день святого Юрія (6 травня) – покровителя худоби. Саме в цей день у більшості регіонів України здійснювався перший після зими вигін на пасовище (на території Східної Галичини найпоширеніша назва пасовиська – “толока”). Саме це було місцем появи різноманітних дитячих ігор для урізноманітнення дозвілля пастушків.

У Тернопільському воєводстві, Підгаєцького повіту приміром, у гміні Вербів, за свідченням Зеновія Іванціва, у 30-ті рр. ХХ ст., поширеними були гра в кічки, гра в діда тощо. При першій заганяли гумовий м'ячик в ямку, а при другій змагалися два пастухи. Вони ножем вирізали дернюги, склали на купу, а потім один одному закривали вирізані ями, вимовляючи словесну формулу: “айштини-байштини-бу” без передиху. Той, хто програв у грі, мусів завертати худобу від посіву. Інколи так захоплювалися іграми, що забували про худобу, але був т.зв. “польовий” від громади, що слідкував за худобою взагалі і за пастухами зокрема. Чиї корови були в посіві, тих пастухів польовий наказував палицею по крижах, а на наступний день викликали господарів до канцелярії чи до гміни і вийт штрафував за нанесені ушкодження [3].

У кінці 20-х й упродовж 30-тих років ХХ століття у гміні Мединя Галицького повіту Станіславського воєводства, за свідченнями Виклинця Миколи Васильовича серед пастухів також була поширена гра в кічки, але вона мала дещо інші правила, ніж, скажімо, у селах Тернопільського воєводства. Під час цієї гри пастушки викопують ямку на пасовищі, куди встромляють патик, а потім намагаються збити цей патик іншим. Хто далі відкине патик з ями – той виграв.

Не менш поширеною грою у гміні Мединя був “катанас”. У цьому випадку хлопцеві або дівчині зав'язували очі хустиною, крутили двічі у різні боки, відбігали і плескали, подаючи знак про своє місцезнаходження. Якщо дівчина чи хлопець із зав'язаними очима торкався когось, то той автоматично ставав “катанасом” і вже йому зав'язували очі.

У грі “перстень” переважно брали участь дівчата. Вони сідали в ряд і одна з них передавала камінець у формі персня. Котрійсь із дівчат вона намагалася непомітно для інших вкинути камінець у руку. Дівчина з камінцем повинна була вибігти з ряду. Якщо їй це вдавалося, то вона починала передавати камінець, якщо ж ні – зоставалася в ряді. Тоді й ведуча залишалася та ж. У грі часто повторювалися слова: “Я би рада відгадати, а не знаю, як сказати” [1].

У гміні Чернелиця Городенківського повіту Станіславського воєводства у кінці 20-х і в 30-ті роки ХХст. на пасовищі найпоширенішими іграми були “чепілик”(ножа; заштрикування ножа), “міх”(міще; “сліпак”), червоно-білі” (війна), “запуканка”, “дупака”, “кашкіт” (шпурленне кашкіта), “бузька” (бузьків), “гаргоші” (коні-вершники; кавалерія), “лапанки”, “кампа” тощо.

Грою на влучність була “чепілик”(ніж) або “штрикування чепілика”. На пастівнику хлопці-пастушки розпушували землю. Робили “ядро” у формі кола, де вишкрабували на ґрунті небо у формі квадрата, пекло – трикутник, чистилище – ромб. Кожному з пастушат треба було заштрикувати ножа по черзі в небо, пекло і чистилище. Коли заштрикували ніж (чепілик), його клали на палець і кидали в межах ядра у квадрат, трикутник, ромб, по черзі. Далі ніж клали на два пальці, на три, на чотири, на кулак, на долоню (плесканку) і так заштрикували в ядро. Кидали ніжик із ліктя, з плеча, із “шнобеле” (носа), чола, “макітри” (голови). Хто з пастухів не потрапляв у ядро “чепіликом” із трьох разів, той вибував із гри.

Коли в грі залишалося двоє пастушків, то програв той, хто з першої спроби не поцілів у ядро ножик. Переможцю кидали до торби яблука, грушки, сливки – від усіх учасників гри. Кожен з пастушків кидав у торбу те, що мав, але по одній штуці. А того, хто програв, цілий день мусив завертати худобу.

Гра, що визначала пруткість пастушків, мала назву “міх” (сліпак). Із гурту пастушків на пасовищі через жеребкування вибирали – “сліпака” (того, хто найближче кине порожній міх). Пастушку-“сліпаку” зав’язували на голову міх (“міще”) так, щоб він нічого не бачив. Його крутили вправо і вліво по три оберти й штовхали злегка вперед. Всі решта пастухи бігали навколо нього і плескали в долоні. “Сліпак” мусив зловити когось і вгадати, хто це є, обмацуючи з міхом на голові. Коли впізнавав, тоді гра ненадовго припинялася і “сліпаком” (міхом) ставав той, кого зловили. Після цього все починалося спочатку.

Влучність визначала гра “червоно-білі” (стрільба). Пастушки ділилися на дві кагорти. Одна – “червоні”, друга – “білі”. Перші мали червону стрічку, а другі – білу. Під час цієї гри робили засаду на пасовищі. Зброєю була рогатка (“кантипулька”). Стріляли камінчиками, кісточками вишні, черешні, сливки тощо. У кого попадали з рогатки, ті мусили падати, бо вважалися убитими. Перемагала та група, учасники якої більше й влучніше цілилися і попадали у суперника.

Грою, що допомагала зігритися в негоду на пасовищі, була “дупака”. Пастушки вибирали через жеребкування “дупака” (дупка). Умови жеребкування — такі ж, як і в попередній грі. “Дупак” ставав у коло, нагинаючись. По черзі гравці ляскали по сідницях долонею чи кулачком. Інколи – злегка ногою (копняк). “Дупак” розвертався і мусив вгадати, хто вдарив. Гравці піднімали одночасно дві руки і, склавши долоню у кулак, відтопирювали великий палець. Пастушка-“дупака” заміняв інший пастушок, якщо “дупак” вгадав, хто його вдарив. Якщо ж ні – далі залишався “дупаком”.

Влучність на пасовищі розвивала гра “шпурленка” або “кашкіт”. Ця гра мала два різновиди. У першому випадку на пасовищі встромляли палицю в землю. Гравці беруть у руки кашкет, кидають його так, щоб начепити на палицю (патик). Хто раз не попав, той вибуває з гри і цілий день мусить завертати худобу всіх пастухів-гравців. Гра проходила в кілька турів. При цьому змінювалася відстань на один крок доти, доки не залишався один пастушок – переможець.

У другому варіанті один із пастухів кидав палицю. Де вона падала, то там була межа, до якої треба було шпурнути кашкіт. Пастушки-гравці по черзі кидали кашкіт до палиці з відміряного місця. Виграв той, хто найдалше кинув кашкет.

Спритність розвивала гра “бузьок”. Пастушки знову ж таки за жеребом визначали “бузька”: хто найближче кинув палицю, той і ставав бузьком. Потім пастушок-“бузьок” натягав на голову міх (міще) із дірками для очей, брав у руки дві палиці, які служили імітацією дзьоба. Після цього “бузьок” ставав у центрі кола. Його обступали інші гравці. На рахунок “раз-два-три, бузьку лети!”, всі вони розбігалися в різні сторони. Бузьок мусив зловити пастушка-гравця, при цьому мав торкнутися до нього двома палицями відразу. Якщо йому вдавалося так зробити, то він переставав бути бузьком і ця роль переходила до гравця, якого торкнулися палиці.

Гра, що розвивала витривалість і силу називалася – “гаргоші”, або коні-вершники (кавалерія). Пастушки ділилися на дві групи – кінні загони. В кожній групі відбувався ще один поділ на коней і вершників. Далі за командою обидві “кінні лави” сходилися між собою. Дужчі хлопці-“коні” висаджували собі на плечі (“гаргоші”) своїх “вершників”. Чия лава стягне більше вершників-пастушків, та і стає переможцем. Коли з одної групи не залишалося жодного вершника, тоді гра закінчувалася.

Рухливість і швидкість проявлялась у грі “лапанки”: із гурту пастушків вибирали того, хто мав лапати – “лапак” (ловець). Як і в попередніх випадках, вибирали шляхом жеребу: хто стрибне в довжину найближче, той і ставав “лапаком”. Хором усі пастушки-гравці казали: “Раз-два-три, біжи, нас лапай, лови!” Пастушок-ловець мав когось із гравців-пастушків зловити або хоча б торкнутися до нього рукою. Пастушок, якого зловили, ставав уже сам “лапаком”. При зміні “лапак” завертав худобу пастушкам. Після цього все починалося спочатку.

Гра, що сприяла влучності й точності мала назву “кампа”. Для цієї гри пастушки вибирали рівне місце на пастівнику. Виділяли квадрат, у центрі якого клали дерев’яний брусок (ковбук) на камінь. Після цього всі пастушки-гравці по черзі підходили до каменя і сильно били своєю палицею по бруску (“кампі”). Хто найближче вибив брусок, той пастушок махом вибував із гри і йшов худобу завертати. Гра тривала до того часу, поки не залишався один пастушок, котрий найдалше вибив ковбучок. Він ставав переможцем. За це йому увесь тиждень завертали худобу всі пастушки-гравці [4].

Така ж гра була поширена в 30-х рр. ХХст. серед пастухів гміни Великі Дідушичі Стрийського повіту Львівського воєводства, але там вона мала іншу назву – “кицьки”, як засвідчила корінна жителька Симонів Анна Миколаївна [5].

Спритність і рухливість розвивала гра “запуканка”. Жереб визначав, хто з пастушків буде “запукувати”: хто найпізніше прибіжить до дерева, той з пастушат мусив натягати хустку на очі, ставати обличчям до дерева і лічити до десяти. За цей час учасники гри ховалися, хто де встиг. Після лічби пастушок знімав хустку і йшов “запукувати” тих, хто був у сховку. “Запукування” здійснювалося стуком руки об дерево або застромленням палика в землю. При цьому треба було сказати: “Раз, два, три, теперечка шукай і запукуй ти!” Якщо пастушок не знайшов нікого, і гравці швидше підбігали до дерева, щоб постукати, то далі залишався “запукувати” [4].

У гміні Сваричів Рожнятівського повіту Станіславівського воєводства наприкінці 20-х і впродовж 30-х років ХХ століття на пасовиську була поширена дитяча гра “свинка”. Свинка – дерев’яний м’яч. Під час гри його треба загнати в ямку. Починали гру словами “свинка в рекруті”. Створювалося дві команди. Гра полягала у тому, щоби палицею загнати свинку (м’яч) в ямку. Перемогла та команда, яка більше разів це зробила [2].

У кінці 20-х і в 30-ті рр. ХХ ст. на території Львівського воєводства також були поширені ігри з м’ячем, що впливає зі свідчень Богдана Мацьківа, уродженця гміни Долішне Стрийського повіту Львівського воєводства [6].

Звичайно, польові матеріали – не єдине джерело нашого дослідження. Скажімо, змалованню пастуших ігор на Покутті присвячене етнографічна розвідка М. Паньківа “Народні ігри Покуття” [11], в якій, окрім вже згаданих нами ігор — пуканки, кічки, свинки, бузька, описані й інші – лоза, вежа, король, буряка, мовчанка, камінчики, які теж переважно в більшій мірі відбувалися на пасовиську.

Подібну розвідку здійснив М. Іванюк [8], описавши ігри Гуцульщини, серед яких – горобчик, глиняна “куля”, глиняна “бомба”, сліпа курка, які відбувались переважно на пасовиську. Гра “кічка” характерна також і для гірського регіону.

Дитячі пастуші ігри – невелика, проте вагома частина української культурної спадщини. Тому її дослідження є необхідною передумовою для розуміння специфіки народної культури, адже є віддзеркаленням її ментальності. Ігровий пласт пастушої культури потребує сьогодні скрупульозного дослідження. Дана ж стаття вносить хоч і незначне, але доповнення у її вивчення.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Науковий етнографічний архів Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. (Далі — НЕАПНУ). — Ф.1. (Рукописні матеріали), оп.3, спр.3. (Свідчення Виклиня Миколи Васильовича, 1925 р.н.; Місце народження с.Медина Галицького р-ну Івано-Франківської обл., освіта вища; пенсіонер; проживає за адресою: с. Медина Галицького р-ну Івано-Франківської обл., вул. Івана Франка, 3. Записано 15 липня 2006р.). — 4 арк.
2. НЕАПНУ. — Ф. 1, оп.3, спр.5. (Свідчення Прокопів Марії, 1923 р.н.; народилася у с. Сваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.; освіта: 2 класи польської школи; пенсіонер; проживає за адресою: с. Сваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл., в. Сибір. Записано Випасняком А.І. 5.08.2006р. у с. Сваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.). — 2 арк.
3. НЕАПНУ. — Ф.1., оп.3., спр.8. (Свідчення Іванців Зеновія Йосиповича, 1932 р.н.; місце народження с.Вербів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл., освіта вища педагогічна (спеціальність “Біологія і хімія”); пенсіонер; проживає за адресою: с.Вербів Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. Записано 13 грудня 2006р.). — 3 арк.
4. НЕАПНУ. — Ф.1., оп.3., спр.10. (Свідчення Попадюка Степана Федоровича 1925 р.н.; місце народження с. Кунисівці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.; освіта: 2 класи польської школи; пенсіонер; проживає за адресою: с. Чернелиця Городенківського р-ну Івано-Франківської обл., в.Горна 5. Записано 09.05.2007р.). — 4 арк.
5. НЕАПНУ. — Ф. 1, оп.3, спр.12. (Свідчення Симонів Анни Миколаївни 1930 р.н.; народилася у с.Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області.; освіта: 10 класів; пенсіонер; проживає за адресою: с. Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області, вул Шевченка 25. Записано Випасняком А.І. 09.09.2007р. у с. Великі Дідушичі Стрийського району Львівської області). — 2 арк.
6. НЕАПНУ. — Ф.1., оп.3., спр.14. (Свідчення Мацьківа Богдана Семеновича 1925 р.н.; народився в с.Долішне Стрийського району Львівської області; освіта: середня спеціальна — товарознавець; пенсіонер; проживає за адресою: м.Болехів вул. Довжанська 22. Записано Випасняком А.І.20.12.2007 р. у м. Болехів Долинського району Івано-Франківської обл.). — 2 арк.
7. Гладкий М. Традиційне скотарство населення українського середнього Полісся (друга половина ХІХ — перша третина ХХ ст.). Спеціальність 07.00.05. Автореф. дис. канд іст. наук. — Львів, 2004.
8. Іванюк М. Народні ігри та іграшки Гуцульщини // Українська родина: Родинний і громадський побут / Упор. Л.Орел. — К., 2000.
9. Килимник Л. Перший вигін худоби // Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні [У 3 кн., 6 т.]. — К., 1994. — Кн. II. — С.311 — 317.
10. Мандибура М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ — 30-х років ХХ ст. Історико-етнографічний нарис. — К., 1978.
11. Народні ігри Покуття.(Зібрав Паньків М.І.). — Івано-Франківськ. —1990.
12. Супруненко В. Народознавчий запитальник. — Мелітополь, 1994.
13. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження. — Ужгород, 1994.
14. Шухевич В. Гуцульщина, Ч. 1 // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1899. — Т. 2.

А н н о т а ц и я

Стаття посвячена описанню пастушких ігор на території Восточної Галиції в період 20-30-х років ХХ століття на основі матеріалів польових досліджень. Уделено увагу проблемі впливу ігор на фізичне і умственне розвиток дитини.